

УДК [930.1:061.236.6] (477)"19"

Богданова Т.Є., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Богданова Тетяна Євгенівна (1972 р.н.). У 1994 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Канд. істор. наук, ст. викладач кафедри міжнародних відносин та історії МДГУ ім. П. Могили. Коло наукових інтересів – *масонство в Україні, методика викладання історії України у вищій школі.*

Українське масонство 1900-1920 рр. у сучасній вітчизняній історіографії

У статті розглядаються підходи сучасної української історіографії щодо розвитку вітчизняного масонства в 1900-1920 рр. Аналізуючи історіографічні джерела, автор виокремлює основні напрямки у дослідженні українського масонського руху вітчизняними науковцями, дає оцінку їх головних досягнень у вирішенні масонської проблеми та аспектів, що потребують подальших наукових пошуків.

The approaches of the modern Ukrainian historiography about the development of the Ukrainian Masonry in 1900-1920 are considered in this article. Analyzing the historiography sources the author distinguishes the basic directions into studying of the Ukrainian Masonic movement by the native scientists, gives the appreciation of their main achievements in the solution of the Masonic problem and aspects, which need further researches.

Останнє десятиліття відзначилося помітним зростанням уваги як науковців, так і пересічних громадян до масонської проблеми. Відродження масонських лож в Україні в 1990-ті роки та їх активний піар в українських мас-медіа призвели до жвавого обговорення масонської проблеми у суспільстві [1]. Більшість популярної літератури з даної теми (переважно російських видавництв) має явний антимасонський характер, унаслідок чого в останнє десятиріччя спостерігається зростання масонофобії у суспільстві та поширення в масовій свідомості стереотипу „жидо-масонської змови” [2]. Деякі політичні сили прагнуть використати антимасонські настрої в боротьбі за владу, підтвердженням чому є виступ „масонський скандал” у лютому 2003 року [3].

За сучасних умов загострення політичної боротьби в Україні та нового спалаху пристрастей навколо „масонської змови” комплексний аналіз історіографічної спадщини українського масонознавства набуває посиленої актуальності та стає необхідною умовою відтворення повної та цілісної картини розвитку руху вільних мулярів на українському терені на початку ХХ століття. Проте, слід зазначити, що українська історична наука поки що приділяє недостатньо ува-

ги історіографії масонства. Даній проблемі присвячена лише стаття О. Крижановської [4].

Таким чином, метою даної роботи є аналіз досягнень сучасної вітчизняної історіографії в дослідженні українського масонського руху 1900-1920 рр. та визначення питань, що потребують дальших наукових пошуків. Автор прагне вирішити такі завдання:

- виділити основні етапи в дослідженні масонської проблеми сучасною вітчизняною наукою;
- здійснити класифікацію творів, присвячених вивченню українського масонства початку ХХ століття, визначити підходи, що існують у сучасному масонознавстві;
- виявити здобутки української історіографії у вирішенні масонської проблеми за останні роки (1991-2005) та лакуни дослідницького пошуку;
- з'ясувати напрямки та перспективи подальших наукових розвідок.

Переломні 1990-ті роки відзначилися у пострадянській історичній науці кризою марксистської парадигми, теоретичними та методологічними пошуками, руйнуванням старих міфологем та створенням нових [5]. Російські та українські

дослідники дотримуються думки, що головною умовою вироблення нових теоретичних та методологічних підходів є відмова від будь-яких наукових претензій на створення універсальних методологічних засад історичного пізнання. Подолання „жорсткого гносеологічного монізму” радянської історіографії здійснюється шляхом переходу до методологічного та пізнавального плюралізму [6]. Така історіографічна ситуація знайшла яскраве відображення в дослідженні історії вітчизняного масонства початку ХХ століття, що постало як проблема української історичної науки в 1990-х рр. Головними чинниками, що визначали розвиток даної теми в сучасній історіографії є такі: політична загостреність проблеми в зв'язку з поширенням конспіративістського менталітету; відокремлення історії українських лож від загальноросійського вільно-мулярського руху; пошук нових джерел з метою заповнення лакун, що існують у дослідженні теми. На нашу думку, можна виділити такі етапи в розвитку сучасного українського масонознавства:

перший етап – 1991-1994 – характеризується появою низки газетних публікацій та популярних видань промасонської [7] та антимасонської [8] спрямованості, автори яких, спираючись переважно на літературу доби перебудови, намагалися визначити роль українського масонства в політичному житті;

другий етап – 1995-1999 – засвідчує появу перших наукових розвідок з історії українського масонства початку ХХ ст. [9] та першої комплексної праці [10]. Саме в ці роки були введені до наукового обігу нові архівні матеріали [11], захищені дві кандидатських дисертації [12], енциклопедичні видання надають масонству як суспільному феномену переважно позитивну оцінку [13], масонське питання набуває значної популярності на сторінках газет та популярних журналів [14]. Діяльність відроджених українських масонських лож широко висвітлюється ЗМІ [15];

третій етап – 2000-2005 – відображає зміни, що відбулися в українському суспільстві й у вітчизняній історичній науці на початку ХХІ століття. З одного боку, академічна наука остаточно визнала існування українського масонського руху в 1900-1920 рр. та його вплив на політичні процеси цієї доби [16], з іншого, загострення політичного протистояння в Україні протягом другого президентства Л.Д. Кучми та перших років правління В.А. Ющенка, втягування нашої держави в глобалізаційні процеси мали наслідком зростання конспіративістських настроїв у суспільстві, акцентування ідеї „масонської змови”. Отже, наукові розвідки істориків останніх років [17], у тому числі й наші попередні публікації [18], сприяють вирішенню

основних завдань сучасного українського масонознавства.

До основних завдань сучасного масонознавства слід віднести деміфологізацію масонства як суспільного феномену та розвінчування антимасонських стереотипів, пошук нових джерел, введення до наукового обігу недоступних раніше документів із закритих архівів та їх аналіз з метою заповнення “білих плям” та створення цілісної картини розвитку новітнього масонства.

Введення до наукового обігу нових документів з історії масонства, публікація архівних документів та джерелознавчі дослідження є, безумовно, важливим внеском у розвиток історичної науки, характеризуючи процес накопичення історичних фактів та заповнення лакун, що існують. Лише в середині 1990-х років на сторінках наукової преси почали з'являтися публікації документів з архіву СБУ. Зокрема, С. Білоконю належать дві важливих джерельних публікації з історії українського масонства початку ХХ ст.: „Спомини” М.С. Грушевського, а також свідчення про масонство С. Єфремова від 29.12.1929 р., надані під час слідства у справі СБУ [19]. Значний внесок у джерелознавчі дослідження історії українського масонства початку ХХ ст. зробила історик-архівіст Л. Портнова. Нею вперше опубліковані свідчення про масонство А. Ніковського, Д. Белінга, М. Воскресенського, взяті з їх слідчих справ, що зберігаються у ЦДАГОУ та ДАСБУ, а також листування Великого Майстра „Великої Ложі України” С. Петлюри з французькими масонами [20]. Дослідниця акцентує нашу увагу на тому, що свідчення про масонство, подібно до будь-якого документу у справах політичних процесів 1920-1930-х рр., переповнених сфальсифікованими матеріалами, повинні підлягати ретельному джерелознавчому дослідженню, тобто критичному аналізу змісту тексту [21]. Проте, незважаючи на значні досягнення вітчизняних істориків та архівістів, чимало питань залишається слабо дослідженими чи взагалі невисвітленими, створюючи, таким чином, простір для майбутніх наукових розвідок. Зокрема, Київське наукове товариство ім. Петра Могили започаткувало серію документальних видань „Україна у ХХ столітті”, в якій поставило за мету розкрити різні вияви масового терору в Україні у 1917-1945 рр. Значну частину матеріалів складатимуть судово-слідчі матеріали, раніше не опубліковані, а один з наступних томів буде присвячений масонам в Україні.

Автор виокремлює три основних підходи до вивчення масонського руху в пострадянській історіографії, що характерні як для вітчизняної, так і для російської науки: критичний, що ґрунтується на засадах реформованого марксизму та подекуди позитивізму, ліберальний, схильний до поміркованої чи надмірної апологетики ма-

сонства, та „змовницький”, заснований на ірраціональному, міфологічному, суб'єктивістському підході до історії.

Критичний напрям в українському масонствознавстві представлений, в основному, працями Оксани Крижановської, серед яких слід виділити єдину в Україні монографію, присвячену даній темі. До основних положень концепції дослідниці щодо розвитку українського масонства в 1900-1920 рр. ми відносимо такі: масонство було дієвим та втаємниченим інститутом по формуванню громадської думки та опозиційних настроїв; воно зробило вагомий внесок у повалення самодержавного режиму, однак продемонструвало при цьому свою більш руйнівну, аніж творчу спроможність; ідейна та, як наслідок, організаційна роз'єднаність масонів стала на заваді їх консолідуючій місії в громадсько-політичному житті України [22].

Найширше в сучасній літературі репрезентована, на нашу думку, **ліберальна** течія, автори якої Д. Веденєєв, Л. Козловська, С. Наумкіна, І. Римаренко, вказують на елітарність українського масонського руху початку ХХ ст., значний вплив прихованого шару розстановки партійних сил на політичні процеси в Україні, зовнішню політику українських урядів у добу національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. [23]. До творів даного напрямку можна віднести й чимало науково-популярних статей. Серед останніх публікацій, на нашу думку, становлять інтерес статті в журналах „Бізнес” та „Компаньон” 2003-2004 рр., що піднімають питання історії та сучасного стану українського масонства, його зв'язку з політикою [24], та праця К. Бондаренка „Про масонську змову в українській політиці”, автор якої не лише висвітлює історію українських лож, але й розкриває шляхи формування чорносотенного міфу про масонство [25].

Поширення конспіративістського менталітету має наслідком відродження чорносотенного міфу про масонство у формі теорії „жидо-масонської змови”. **Конспірологічний** підхід, популярність якого за останні роки зростає, найяскравіше простежується в праці М. Сенченка про латентні структури світової політики [26]. Автор даного твору з різних боків витлумачує версію „жидо-масонської змови” проти Росії, СРСР, України, таємну роль США та Ізраїлю. На нашу думку, наукове оформлення даного твору лише підтверджує безпідставність засновків, покладених в основу цього „дослідження”. Варто відзначити, що головна небезпека праць конспірологів полягає в тому, що міф не потребує доказів, таким чином, тези, що пропагуються творами прибічників „змовницького” підходу, сприймаються апріорі, що ускладнює ситуацію з їх критичним аналізом та спростуванням. На нашу думку, дослідження

історії українського масонського руху початку ХХ ст. сприятиме звільненню масонства як суспільного феномену з лабетів „чорносотенного міфу”.

На сьогоднішній день завдяки зусиллям декількох поколінь істориків уже відбулося певне накопичення фактичного матеріалу з історії масонських організацій України 1900-1920 рр., що заклало підґрунтя для висунення гіпотез, створення концепцій, здійснення узагальнень. Однак існують малодосліджені питання з історії українського масонського руху перших десятиріч ХХ століття, що потребують подальших наукових розвідок та опрацювань, у тому числі, організаційна структура українських масонських осередків, їх еволюція в 1900-1920 рр., чисельність лож та їх особовий склад; стосунки між українськими ложами різних напрямків, зокрема, осередками „Великого Сходу народів Росії” та „Великою Ложею України”; діяльність українських лож „Великого Сходу народів Росії” в роки національно-визвольних змагань (1917-1920); вплив масонських зв'язків на внутрішню та зовнішню політику українських урядів у 1917-1920 рр. та ін.

Найближчими перспективами наукових досліджень з історії масонських організацій України 1900-1920 рр. слід вважати: по-перше, проведення серйозної джерелознавчої критики (аналітичної та синтетичної) комплексу „масонських документів” з політичних справ 1920-х-1930-х рр., як опублікованих, так і неопублікованих (свідчень Д. Белінга, М. Воскресенського, С. Єфремова, А. Ніковського та ін.), та здійснення на її основі перевірки та уточнення свідчень колишніх масонів; по-друге, продовження пошуків нових джерел в ДАСБУ, ДАГОУ та інших вітчизняних та зарубіжних архівах; по-третє, ретельний аналіз інформаційного потенціалу джерел, уже введених до наукового обігу; по-четверте, створення цілісної сучасної концепції розвитку масонських організацій України на початку ХХ століття із врахуванням результатів досліджень останніх років; по-п'яте, з'ясування місця масонства в громадсько-політичному та особистому житті видатних українських діячів (М. Василенка, М. Грушевського, С. Єфремова, С. Петлюри та інших).

Підсумовуючи, автор дійшов таких висновків про стан дослідження масонської проблеми вітчизняною історіографією:

– на початку 1990-х рр. необхідність самоствердження нової державної нації на рівні суспільної свідомості мала наслідком апологетику масонства й певну „глорифікацію” його ролі в українському (як і в російському) державотворенні. Певна упередженість як російської, так і вітчизняної історичної науки не давала змоги надати адекватну оцінку масонським організаці-

ям України 1900-1920 рр. В останнє десятиліття подолання хиб попереднього етапу сприяло активізації та розвитку масонознавчих досліджень;

– вітчизняна наука зробила перші кроки в дослідженні діяльності масонських організацій України 1900-1920 рр. Українськими вченими визначені чільні напрями наукових пошуків, оцінені здобуті результати, висловлені гіпотези, що потребують подальших уточнень та опрацювань;

– у сучасній історіографії масонської проблеми можна виділити три напрями: „змовницький”, критичний та ліберальний, праці кожного з них мають свої характерні риси, досягнення і недоліки у висвітленні теми, проте разом сприяють формуванню загальної концепції розвитку масонського руху в Україні в першій чверті ХХ століття;

– найбільш плідним автором серед сучасних українських масонознавців можна вважати О. Крижановську, перу якої належить поки-що єдина в українській науці монографія та чимало наукових розвідок, присвячених окремим аспектам розвитку масонського руху. Відзначимо, що більшість сучасних популярних праць ґрунтуються на висновках даного історика;

– пошук нових джерел, їх публікація, джерелознавча критика та підвищення інформаційного потенціалу вже відомих історичних документів й досі залишаються, на нашу думку, одним із першочергових завдань дослідження масонських організацій України 1900-1920 рр., оскільки чимало лакун ще залишаються незаповненими.

Література

1. Кустов В. Современное масонство на Украине. Тайные и закрытые общества на Украине: вчера и сегодня // <http://ukrayna.narod.ru/kniga.html>.
2. Див., напр.: Гайдар В. Про небезпеку масонської інфільтрації нашого життя // За вільну Україну. – 1995. – 23 лютого. – С. 2; Платонов О. Терновый венец России. Тайная история масонства. 1731-1996. □ М.: Родник, 1996. – 703 с.
3. Заява парламентських фракцій „Наша Україна”, Комуністична партія України, Соціалістична партія України та виборчого блоку Юлії Тимошенко // Голос України. □ 2003. □ 6 лютого. – С. 2; Доукін Ю. Масонофобія // Хрещатик. – 2003. – 14 лютого. – С. 4.
4. Крижановська О. Основні проблеми сучасного українського масонознавства // Національна Академія наук України. Інститут історії України. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип. VII. – К., 2004. – С. 257-269.
5. Таран Л.В. Провідні тенденції світової історіографії в ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 85-87.
6. Ковальченко І.Д. Теоретико-методологічні проблеми історических досліджень. Заметки и размышления о новых подходах // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1. – С. 4-5; Солдатенко В.Ф. Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 69.
7. Ткаченко В. Масони: минувшина і сучасність // Демократична Україна. – 1992. – 12, 14, 19 травня та ін.
8. Петрів Р.В. Масони, хто ж ви? – І.-Ф.: б.в., 1992. – 112 с. та ін.
9. Веденєєв Д. Листування між українськими та французькими масонами в добу визвольних змагань 1917-1920 // Розбудова держави. – 1996. – № 5. – С. 62-64; Яблунівська Т.Є. Зв'язок масонства з Товариством українських поступовців (1908-1917) // Наукові праці. Т. 2. – Миколаїв: МФ НАУКМА, 1999. – С. 27-32 та ін.
10. Крижановська О.О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у ХVІІІ – на початку ХХ ст.) – К.: Аквілон-Прес, 1998. – 134 с.
11. Белінг Д. Я був учасником масонської ложі в Києві // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – К.: Генеза, 1997. – Вип. 1 (5). – С. 142-149; Портнова Л. Стосунки між масонами Великої Ложі України та Великого Сходу Франції в 1918-1919 роках // Київська старовина. – 1999. – № 3. – С. 162-168 та ін.
12. Крижановська О.О. Масонство в Україні у другій половині ХVІІІ – на початку ХХ ст. – Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 179 с.; Ходоровський М.Д. Масонство і Україна (За матеріалами діяльності вільних мулярів ХVІІІ ст.). – Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 1999. – 169 с.
13. Малий словник історії України / Відп. ред. акад. В. Смолій. – К.: Либідь, 1997. – С. 250-251 та ін.
14. Галузинская В. Мифы и правда о масонах // Киевские новости. – 1996. – № 12. – 22 марта. – С. 9; Хамуляк С. Ідеї масонства і Україна // Молода нація. – Вип. 4. – К.: Смолоскип, 1997. – С. 127-132 та ін.
15. Милошевич С. Шеф украинских масонов находится в подполье // Киевские ведомости. – 1998. – 7 марта. – С. 15 та ін.
16. Див., напр.: Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – К.: Генеза, 2002. – Т. 1: На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Ю.А. Левенець (кер.), Л.П. Нагорна, М.С. Кармазіна. – С. 134-137, 393-396; Табачник Д.В. Історія української дипломатії в особах. – К.: Либідь, 2004. – С. 122-123, 165-166.
17. Крижановська О. Політична та публіцистична діяльність масонів України на початку ХХ

- ст. // Національна Академія наук України. Інститут історії України. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. VI. – К., 2003. – С. 234-248; Римаренко І. Гетьманат П.П. Скоропадського і вплив на нього масонів // Україна в XX столітті: уроки, проблеми, перспективи. – К.: Ін-т лінгвістики і права, 2001. – С. 276-278; Солдатенко В., Веденєєв Д. Українські масони в добу революції // Історія України. – 2001. – № 15. – С. 1-3; Ходоровський М. Політичне масонство і українське питання // Історія України. – 2001. – № 38. – С. 1-3.
18. Яблунівська Т.Є. Місце масонства у політичній системі України (1907-1917) // Нова політика. – 2000. – № 1. – С. 45-49; Богданова Т. Масонські організації України 1900-1917 рр. у творах польського дослідника Л. Гасса // Наукові праці. – Т. 32. – Вип. 19. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – С. 143-148.
 19. Грушевський М. Спомини / Публікація С. Білоконя // Київ. – 1988. – № 9-12; 1989. – № 8-11; Єфремов С. Про масонство в Україні / Публікація С. Білоконя // Народна газета. – 1995. – № 16, 17.
 20. Ніковський А. Масонство в Росії перед революцією і на початку війни // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – К.: Генеза, 1996. – Вип. 1 (4). – С. 149-160; Белінг Д. Вказ. тв.;
 - Воскресенський М. Історія масонства // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – К.: Генеза, 1998. – Вип. 1-2 (6-7). – С. 134-141; Портнова Л. Вказ. тв.
 21. Ніковський А. Вказ. тв. – С. 152.
 22. Крижановська О.О. Таємні організації... – С. 49-50, 77, 86-92, 107 та ін.
 23. Веденєєв Д. Вказ. тв.; Козловська Л.В. Вплив масонства на українську політичну еліту 1917 року // Держава і право: Збірник наукових праць. – К., 2001. – Вип. 14: Юридичні і політичні науки. – С. 441-445; Наумкіна С.М. Вплив масонства на українську політичну еліту в 1917-1920 рр. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 2. – С. 162-166; Римаренко І. Вказ. тв.
 24. Вредят ли масоны Украине? // Компаньон. – 2003. – № 7. – С. 6-7; Кубайчук А. Владющие миром? // Там же. – С. 51-53; Перепеченко Ю. Кольцо братства: Масоны вернулись в Украину // Бизнес. – 2004. – № 12. – С. 72-79.
 25. Бондаренко К. До питання про масонську змову в українській політиці // Дзеркало тижня. – 2002. – 8-14 червня. – С. 4.
 26. Сенченко М.І. Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології. – К.: МА-УП, 2003. – С. 3, 8-10 та ін.

Надійшла до редколегії 07.04.2006 р.